

Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci

The Process of Sahih Al-Bukhari's Attainment of Authority

Dr.Kamil ÇAKIN

A.Ü. İlahiyat Fakültesi

Günümüzde, Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî (ö.h. 256)'nin *el-Câmiu's-Sahih* adlı eseri Kur'an'dan sonra en sahih kitap olarak kabul edilir. Bu fikre paralel olarak, bu eserde yer alan tüm hadislerin sahih olduğuna dair ümmetin icmâ'ı bulunduğu kanaati yerleşmiş durumdadır.

Bugün için durum böyle olmakla beraber, acaba, tarihi bakımdan aynı şey söz konusu mudur? Gerçekten de ümmet -esas itibariyle hadis âlimleri- arasında böyle bir icmâ'dan bahsedilebilir mi? Şayet icmâ' varsa, bu tarihi süreç içerisinde ne zaman vuku bulmuştur?

Bu araştırmada, Buhârî üzerinde oluşan icmâ'ın ne zaman ortaya çıktığı tesbit edilmeye çalışılacaktır. İcmâ' kavramıyla neyin kastedildiği, yani, kimlerin fikir ve kanaatlerinin icmâ' oluşturmaya değer görülmesi gerektiği üzerinde durulmayacaktır. Zira, tarihe mal olmuş ve büyük hadis âlimleri arasında adı anılmaya layık görülmüş olan kişilerin kanaatleri bizim için yeterlidir.

Konuya girmeden şunu belirtmekte fayda vardır ki, bu araştırmanın problemi Buhârî üzerindeki icmâ'ın doğru olup olmadığını tartışmak değil, fakat icmâ' fikrinin hangi tarihlerde oluştuğunu tesbit etmeye çalışmaktır.

Bu bakımdan, öncelikle, Buhârî'nin yaşadığı asırdan başlamak suretiyle icmâ' fikrinin telaffuz edildiği asra kadar tarihi bir düzen içerisinde gelinecektir. Daha sonra, icmâ'ın oluşmasına müsbet ya da menfi etki yapan hususlar ele alınacaktır.

HİCRİ III. ASIRDA BUHÂRÎ VE SAHİHİ (h.256-h.303)

Buhârî, eserini yazdıktan sonra devrin büyük alimi ve Buhârî'nin de hocası olan Ahmed b.Hanbel (ö.h. 241)'e arzetmiş, eserindeki dört hadis hariç diğerlerinin sahih olduğu Ahmed b.Hanbel tarafından tasdik edilmiştir.¹ Böylece Buhârî ilk tenkidini hocasından almış olmaktadır.

Buhârî'nin doğrudan hadislerine olmasa bile, metoduna yöneltilen tenkidlerden biri de çağdaşı ve arkadaşı Müslim (ö.h. 261)'den gelmiştir. Bilindiği gibi, Buhârî'nin isnadın sıhhati için öngördüğü şartlardan biri, râvî ile şeyhin muâsir olduğunun bilinmesinin yanısıra, mülâki olduklarının ve birbirinden hadis işittiklerinin de bilinmesidir. Yani, râvî ile şeyhin aynı asırda yaşamış olmaları is-

nadın muttasıl olduğunu göstermez. Aynı zamanda râvî ile şeyhin birbirlerine mülâki olduklarını ve hadis işittiklerini de bilmemiz gerekir.²

İşte, Müslim'in Buhârî'ye yönelttiği tenkid bu noktada olmuştur. Müslim Buhârî'nin adını açıkça zikretmez ve sadece "kimse" ifadesini kullanır. Bu şekilde Müslim'in tenkid ettiği kişinin kimliği açıkça telaffuz edilmemiştir. Fakat, onun burada tenkid ettiği metod, Buhârî'nin yukarıda kısaca belirttiğimiz metodudur. Müslim, "Bu görüş, isnadları yaralamak hususunda sonradan ortaya çıkmış, daha önce hiç söylenmemiş uydurma bir görüştür" diyerek aksini savunmaktadır.³

Sonraki âlimler, Müslim'in görüşlerini tenkid ettiği bu kişinin kimliği hakkında tartışmışlardır. Bazıları, bu kişinin Buhârî olmadığını söylemesine karşılık,⁴ İbnu's-Salâh, Nevevî ve İbnu Hacer gibi âlimler Müslim'in tenkid ettiği kişinin Alî b.el-Medîni (ö.h. 234) ve Buhârî olduğu kanaatindedirler.⁵

Bu dönemin büyük âlimlerinden Muhammed b.İshâk es-Sağâni (ö.h. 270), Ebû Dâvûd (ö.h. 275)'un hadisçiliğini diğerlerine tercih etmiş olmalıdır ki, Ebû Dâvûd hakkında "demirin Dâvûd aleyhisselama boyun eğdiği gibi, hadis de Ebû Dâvûd'a boyun eğmiştir"⁶ demektedir.

Buhârî'nin çağdaşı durumundaki bazı âlimler eserlerinde Buhârî'den hiç bahsetmezler. İbnu Kuteybe, *şur'a* hakkıyla ilgili bir hadisi, "Câbir'in bu hadisi Resulullah'tan işittiğine dair bir delil yoktur" diyerek reddetmektedir.⁷ Oysa sözkonusu hadis Buhârî tarafından Câbir

¹İbnu Hacer, *Hedy*, 5.

²Uğur, *Müctebâ, Buhari*, 65.

³Muslim, *Mukaddime*, I.29 vd.

⁴Ebû Gudde, *et-Tetimmetu's-Sâliye*, 116.

⁵İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, 72; Suyutî, *Tedrib*, I.214-5 (Müslim, isim zikretmeksizin Buhari'yi tenkid etmiş olsa da, Halku'l-Kur'an meselesinde, bütün arkadaşları fikirleri nedeniyle Buhari'yi terketmişler, ancak Müslim sonuna kadar Buhari'nin yanından ayrılmamıştır. Bkz.Mâzerî (536), *el-Muslim bi Fevâidi Muslim*, I.270).

⁶Makdisî, *Şurûti*, 17.

⁷İbnu Kuteybe, *Te'vil*, 351.

b. Abdillâh'tan rivayet edilmektedir.⁸ Herhalde, İbnu Kuteybe'nin Buhârî'den haberi yoktur. Eğer varsa, ona göre Buhârî henüz bir otorite değildir. İbnu Kuteybe, Buhârî'de değişik bir isnadla yer alan bir hadisin de uydurma olduğuna hükmetmektedir.⁹ İbnu Kuteybe, kendilerine uyulması gereken alimleri sıralarken Mâlik b. Enes (ö.h.179) ve Ahmed b. Hanbel gibi alimlerden bahsederken¹⁰ Buhârî'yi bunlar arasında zikretmez. İbnu Kuteybe, Mâlik ve İbnu Hanbel'den diğer eserlerinde de sık sık bahsetmektedir.¹¹

Aynı şekilde, Ya'kûb b.Sufyân el-Fesevî (ö.h.277) de *Kitâbu'l-Ma'rife*'sinde Mâlik b. Enes ve Ahmed b. Hanbel'den söz etmekte, ancak, Buhârî'den bahsetmemektedir.¹²

O dönemin, daha ziyade bid'at fırkaları yaptığı mücadelesinden tanıdığımız âlimlerinden biri olan Ebû Sa'îd ed-Dârimî (ö.h. 280), Bişr el-Merîsî (ö.h. 218)'nin "uydurma hadislerin zındıklar tarafından hadis kitaplarına sokuşturulduğu" iddiasını reddederken Hammâd b. Zeyd (ö.h. 179), Sufyân¹³, Şu'be (ö.h. 160), Mâlik ve Vekî' (ö.h. 196)'in kitaplarının sahih olduğunu söylemektedir.¹⁴ Bişr ile aynı kategoride ele aldığı İbnu's-Selci (ö.h. 266)'yi tenkid ederken, onu, aynı asırda yaşayan Ahmed b. Hanbel (ö.h. 241), İbnu Ebî Şeybe (ö.h. 235) gibi âlimlerle kıyaslamaya bile gerek duymadığını belirtmektedir.¹⁵ Dârimî'nin burada zikrettiği şahıslar arasında Buhârî'nin adı geçmemektedir. Cehmiyye'ye yazdığı reddiyede de İmam Mâlik'i Medîne fakihî olarak tanımlarken Buhârî'den bahsetmemektedir.¹⁶

İbnu Ebî Âsım (ö.h. 287), bazı hadisleri rivayet ederken "*haddesenâ Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî*" bize Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî rivayet etti"¹⁷ diyerek başlamaktadır. Bu, onun Buhârî'den doğrudan hadis işittiğini göstermektedir. Buhârî yolu ile rivayet ettiği hadislerden bazıları *el-Câmiu's-Sahîh*'deki isnâd ve metinlerle karşılaştırıldığında, İbnu Ebî Âsım'ın bu hadisleri Buhârî'nin kitabından değil de bizatihi ağzından aldığı kanaati oluşmaktadır.¹⁸

Buhârî'nin Nişâbur'dan ayrılarak Buhârâ'ya gelmesinden sonra, Buhârâ valisi Hâlid b. Ahmed ez-Zühîfî, Buhârî'ye haber göndererek *el-Câmiu's-Sahîh*'i ve *Tarih*'ini kendisine okutmasını istemiştir.¹⁹ Bu bilgi, Buhârâ valisinin *el-Câmiu's-Sahîh*'den haberdar olduğunu göstermektedir.

Sünen sahibi büyük âlim Tirmizî (ö.h. 279), hadis konusunda Buhârî'den çok istifade etmiştir. Özellikle *Kitâbu'l-İlel*'ni yazarken yararlandığı en önemli kaynak Buhârî'nin *et-Târihu'l-Kebir*'i olmuştur.²⁰ Gerçekten de, bu dönemde, Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'den çok rical bilgisiyle şöhret bulduğunu görmek mümkündür. Bu bağlamda, Tirmizî'nin sık sık Buhârî'ye müracaat ettiği ve ondan hadisleri değerlendirmesini istediği anlaşılmaktadır.²¹

el-Humeydî (ö.h. 488), Buhârî'nin çağdaşı olan büyük âlimlerden Bakıyyu'bnu Mahled (ö.h. 276)'in biyografisini anlatırken, onu "Ahmed b. Hanbel'e bazı

üstünlükleri olan ve Buhârî ile aynı seviyede bir âlim"²² şeklinde değerlendirmektedir.

Burada son olarak Sünen sahibi Nesâ'î (ö.h.303)'nin Buhârî'nin Sahîh'i ile ilgili bir değerlendirmesini nakledeceğiz. Nesâ'î'ye Alâ (?) ve Süheyl (?) hakkında fikrî sorulunca şu cevabı vermektedir: "Her ikisi de Fuleyh (?)'den hayırlıdır. Bununla beraber, bütün bu kitaplarda yer alan hadisler, Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî'nin kitabından daha sahih-tir (*ecved*)".²³

İBNU HİBBÂN'A KADAR BUHÂRÎ VE SAHÎH'İ (h. 303-349)

Hicri IV.asra gelindiğinde, Buhârî'nin çağında olduğu gibi, el-Câmiu's-Sahîh üzerinde ortaya çıkmış bir icmâ' fikrine rastlamıyoruz. IV.asrın ilk yarısındaki genel atmosfer, önceki asırdakinden pek farklı değildir. Bu dönemde kaleme alınan eserlerde, Buhârî'den ya hiç bahsedilmemekte ya da ona bazı tenkidler yöneltilmektedir. Meselâ, İbnu'l-Cârûd (ö.h.307), İmam Mâlik (ö.h. 179)'den sık sık hadis naklettiği halde,²⁴ Buhârî'den hadis nakletmemektedir. Burada dikkati çeken husus şudur: İbnu'l-Cârûd, Buhârî'de de yer alan bazı hadisleri Buhârî'den daha *âli* isnadlarla rivâyet etmektedir. Yani, Buhârî'den sonra yaşamış olmasına rağmen ondan daha *âli* isnadlara ulaşabilmiştir.²⁵

Bu devrin çok yönlü âlimi Taberî (ö.h. 310)'de de durum farklı değildir. Taberî, yeri geldiğinde İmam Mâlik²⁶

⁸Buhârî, *Kitâbu'l-Hiyal*, III, 65, bâb:14.

⁹İbnu Kuteybe, *Te'vil*, 156; Buhârî, *Salât*, I.116-17, bâb: 69.

¹⁰İbnu Kuteybe, *age*, 82-3.

¹¹Meselâ bkz. İbnu Kuteybe, *Uyûn*, I.327. 411;II.150 vd. İbnu Kuteybe, *el-İhtilâf*'ında da İbnu Hanbel'e temas eder. (Beyrut 1405/1985)

¹²el-Fesevî, *Kitâbu'l-Ma'rife ve'l-Târîh*, Thk. Dr.Ziyau'l'Ömerî, Bağdad 1394-1974/1396-1976, III cilt.

¹³İlk musannıflar arasında iki Sufyân'ın adı geçmektedir. Sufyân es-Sevrî (ö.h.161) ve Sufyân b. Uyeyne (ö.h.198).

¹⁴Dârimî, *Redd alâ Bişr*, 89.

¹⁵Dârimî, *age*.119.

¹⁶Dârimî, *Redd alâ'l-Cehmiyye*, 115.

¹⁷Meselâ bkz. İbnu Ebî Âsım, *el-Evâil*, 40; *Sünne*, II.358 had.no: 771.

¹⁸Meselâ bkz. İbnu Ebî Âsım, *Sünne*, II.405 had.no: 842. krş. Buhârî, *İmân*, I.II.bâb:15; İbnu ebî Asım, *Sünne*, I.105. had.no: 235. krş. Buhârî, *Eymân*, III.217, bâb: 3; *Kader*, III.215, bâb: 14; *Tevhid*, VIII.169, bâb: 11.

¹⁹Bağdâdî, *Tarih*, II.33; Ayrıca bkz.Uğur, Müctebâ, *Buhari*, 34-9.

²⁰Bkz.Tirmizî, *İlel* (*Sünen*'in sonunda), V.738.

²¹Tirmizî, *İlel*, V.760.

²²Humeydî, *Cezve*, 167-8.

²³Bağdâdî, *Târîh*, I.9.

²⁴Meselâ bkz. İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, 33, 38, 44.

²⁵Meselâ bkz. İbnu'l-Cârûd, *age*, 73; krş. Buhârî, *Vudû*, I.62, bâb:59; İbnu'l-Cârûd, *age*, 85.

²⁶Meselâ bkz.Taberî, *Tehzibu'l-Âsâr*, IV.23, had: 57; IV. 175, had: 272; *Sarihu's-Sünne*, 25, had: 29.

ve Ahmed b.Hanbeli²⁷'e atıflarda bulunmakla beraber, hadislerle alakalı eserlerinde Buhârî'den bahsetmemektedir.

Buhârî'den çok sonra vefat etmiş olan İbnu Huzeyme (ö.h. 311), Buhârî'nin râvileri arasında yer almaktadır. İmam Malik,²⁸ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö.h. 204)²⁹ gibi alimlerin eserlerinden nakillerde bulunmaktadır. Aslında, İbnu Huzeyme, hem Buhârî'nin râvisi olmuş hem de ondan hadis işitmiştir.³⁰ Buna rağmen, Sahîh'inde Buhârî'den rivayeti yoktur. İbnu Huzeyme'nin Sahîh'inde naklettiği bazı hadisler Buhârî'ninki ile karşılaştırıldığında, Buhârî'nin isnâdlarının daha *âli* olduğu anlaşılmaktadır. İbnu Huzeyme, bu gibi hadisleri Buhârî yolu ile rivâyet etseydi, kendi isnâdından daha *âli* isnâdlar elde etmesi mümkün olacaktı. Meselâ, biraz önce adını zikrettiğimiz İbnu'l-Cârûd, kendi isnâdları daha *âli* olduğu için Buhârî'den hadis almamış olabilir. Ancak, İbnu Huzeyme'nin tersini niye yaptığı bir soru işareti yaratmaktadır.³¹

İmam Mâlik'in Muvatta'ından nakillerde bulunan Tahâvî (ö.h. 321),³² Buhârî'den herhangi bir hadis almamıştır. Bizce bunun sebebi Tahâvî'nin ilim merkezlerini dolaşmamış olmasıdır. Şam'a gitmesi dışında Mısır'dan dışarı çıkmamış olduğu için Buhârî'nin eserlerini görmediği söylenebilir. Fakat, aksi düşünülürse, Buhârî'nin Sahîh'inin Mısır'a ulaşmadığı da kabul edilebilir.

Ukaylî (ö.h. 322) *Du'afâ*'sında Buhârî'yi zikretmemekle beraber, Buhârî'nin râvilerinden olan Alî b. el-Medînî (ö.h. 234)'yi zayıf kabul etmektedir.³³ Bu nedenle, sonraki âlimler tarafından tenkide uğramıştır.³⁴

Bu dönemde, Buhârî'den hiç bahsetmeyen alimler olduğu gibi, onu bazı açılardan tenkid eden ya da başka eserleri onun Sahîh'ine üstün tutan alimler de görülmektedir. Mesela, Zekeriyâ b.Yahyâ es-Sârî (ö.h. 307), "Allah'ın Kitabı İslâm'ın aslıdır. Ebû Dâvûd'un kitabı *es-Sünen* İslâm'ın güvencesidir" demektedir.³⁵

Zehebî, Hassân b. Muhammed b. Ahmed en-Neysâbüri (ö.h. 349)'nin biyografisini anlatırken şu bilgiyi vermektedir: «Ebû'l-Velîd (Hassân b. Muhammed) anlatıyor: "Buhârî'nin kitabına müstahrec yazıyordum" dedim. Babam şöyle dedi: "Müslim'in kitabına yazsana. Çünkü, Müslim'in kitabı daha bereketlidir. Ayrıca Buhârî Kur'an'ın mahluk olduğunu söylerdi."»³⁶

Aynı şekilde, Ebû Alî en-Neysâbüri (ö.h. 349) de "Gökkubbenin altında Müslim'in kitabından daha sahihi yoktur" demiştir.³⁷

Buhârî'yi kelâmî açıdan tenkid edenlerden biri de İbnu Ebî Hâtim er-Râzî (ö.h. 327)'dir. Eserinde, Buhârî'nin biyografisini verirken şu olayı nakletmektedir: «Babam (Ebû Hâtim er-Râzî- ö.h. 277) ve Ebû Zur'a (ö.h. 264) Buhârî'den hadis işittiler. Fakat, onun "Kur'an'ın okunuşu -lafzı- mahluktur" görüşü Muhammed b.Yahyâ tarafından kendilerine iletilince, Buhârî'nin hadislerini terkettiler.»³⁸ Bu bilginin yanısıra, Râzî'nin *Beyânu Hatai'l-Buhârî fi Târihihi* isimli bir eseri de vardır.³⁹

Yukardaki bilgilerden anlaşılacağı gibi, IV.hicri asrın ilk yarısında Buhârî'nin Sahîh'i üzerinde herhangi bir icma' fikrinden bahsedilmemektedir. Hatta, bazen Buhârî dışındaki eserlerin ön plana çıktığı da gözlenmektedir.

BUHÂRÎ DİKKATLERİ ÇEKMEYE BAŞLIYOR (h. 354-395)

Bu dönemde dikkatimizi çeken en önemli gelişme, rivâyet tarzında yazılan hadis eserlerinde Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerine atıflarda bulunulmasıdır. Her ne kadar Buhârî ve Müslim'e yöneltilen tenkidler devam etmekteyse de, yapılan tenkidleri ve atıfları bir arada değerlendirdiğimizde, artık *el-Câmiu's-Sahîh*'in en azından dikkatleri üzerine çektiğini düşünebiliriz.

Burada, ilk hadis usûlü yazarlarından Râmehurmuzî (ö.h. 360)'nin Sahîh'ten bahsetmediğini, ancak, eserinin sonunda kısaca Buhârî'nin *Târih* isimli bir kitabı olduğunu zikrettiğini⁴⁰ istisna tutabiliriz. Râmehurmuzî, Ahmed b. Hanbeli'den rivayetlerde bulunmakta,⁴¹ Mâlik b. Enes'ten bahsetmektedir.⁴² Fakat, bundan önceki âlimlerin birçoğunda gördüğümüz gibi, o da Buhârî'nin Sahîh'inden habersiz gibidir. Yine de, Râmehurmuzî dışında tesbit edebildiğimiz diğer alimler olumlu ya da olumsuz Buhârî'nin Sahîh'inden bahsetmektedirler.

İbnu Hibbân (ö.h.354), Buhârî'nin Sahîh'inden açıkça bahsetmemekle birlikte, ondan övgüyle söz etmekte ve birçok eser telif ettiği belirtilmektedir.⁴³ Sahîh'inde ise isnâdında Buhârî'nin yer aldığı hadisler mevcuttur. Bu hadisler Buhârî'nin Sahîh'indeki şekilleri ile karşılaştırıldığında, bazen metinlerin aynı, fakat isnâdlarının farklı;⁴⁴ bazen de isnâdları aynı, fakat metinde bir

²⁷Bkz. Taberî, *Sarihü's-Sünne*, 26, had:30.

²⁸Meselâ bkz. İbnu Huzeyme, *Sahîh*, II.307, had.no: 1367; II.312, had.no: 1377.

²⁹Bkz. İbnu Huzeyme, *age*. I.257, had.no: 510.

³⁰İbnu Huzeyme, *age*, Tahkik edenin Mukaddimesi, 9.

³¹Meselâ bkz. İbnu Huzeyme, *age*. I. 46, had.no: 86-7-Buhârî, *Vudû'*. I.46, bâb: 16-7; İbnu Huzeyme, *age*. I. 86-Buhârî. *İlm*, I.21, bâb: 3; *Vudû'*. I.49, bâb: 27; İbnu Huzeyme, *age*. I. 41, had.no: 75-Buhârî, *Vudû'*, I.48, bâb: 25.

³²Bkz. İşler, Emrullah, *Tahâvî ve Ahkâmü'l-Kur'an'ı*, 73, Basılmamış Doktora Tezi, Ank.1993.

³³Ukaylî, *Du'afâ*, III.235 vd.

³⁴Ukaylî, *age*. I.59-61.

³⁵Makdisî, *Şurû*, 17.

³⁶Zehebî, *Tezkire*, III.895-6.

³⁷Zehebî, *age*. III.904.

³⁸İbnu Ebî Hâtim er-Râzî, *Cerh*, VII.191, no:1086.

³⁹İbnu Ebî Hâtim er-Râzî, *Beyânu Hatai'l-Buhârî fi Târihihi*, Hindistan Trs.

⁴⁰Râmehurmuzî, *Muhaddis*, 310.

⁴¹Meselâ bkz. Râmehurmuzî, *age*.191, krş.Ahmed b. Hanbeli. V.454-5.

⁴²Bkz. Râmehurmuzî, *age*. 169.

⁴³İbnu Hibbân, *Sikât*, IX.113-4.

⁴⁴Meselâ bkz. İbnu Hibban, *Sahîh*, İmân, I.337, had.no: 129; krş.Buhârî. Cenâ'iz, II.104, bâb: 93.

takım farklılıklar olduğu⁴⁵ görülmektedir. Bu karşılaştırma, İbnu Hibbân'ın isnadında Buhârî'nin yer aldığı hadisleri doğrudan doğruya onun kitabından değil de şifâhi olarak aldığı kanaatini uyandırmaktadır.

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla, Buhârî'nin eserine sahih hadisleri aldığına dair ilk bilgi İbnu Adıyy (ö.h. 365)'den ulaşmaktadır. İbnu Adıyy, sahâbeden başlamak üzere, tabiün ve tebeu tabiîn asırlarının meşhur alimlerini sıraladıktan sonra, sonraki tabakalar arasında ilk olarak Buhârî'nin adını zikretmekte ve onun şu meşhur sözünü nakletmektedir: "el-Câmiu's-Sahîh'e sadece sahih olan hadisleri aldım. Uzun tutmasın diye bir çok sahih hadisi yazmadım."⁴⁶

İbnu Adıyy'in gerek Buhârî'yi metheden sözleri, gerek onun *Sahîh*'i hakkında yukarıdaki nakli, bize, en azından *Sahîh*'in İbnu Adıyy nazarındaki mertebesine işaret etmektedir. Fakat, Zehebî (ö.h.748)'nin İbnu Adıyy hakkında, "Kâmil'inde hakkında konuşulan bütün râvileri zikretmiştir. Hattâ Sahîhayn'ın ricali hakkında bile söz söylemiştir."⁴⁷ demesi, İbnu Adıyy'in Buhârî'nin bazı râvilerini tenkid etmekten kaçınmadığını da göstermektedir.

Bu dönemde, Muhammed b. Ahmed Ebû Zeyd el-Mervezî (ö.h.371)'in Mekke'ye gelip, Muhammed b. Yûsuf el-Firebrî (ö.h. 320)'den Buhârî'nin *Sahîh*'ini işitmesi⁴⁸ gösteriyor ki, *Sahîh*, Hicâz bölgesine çoktan ulaşmıştır ve işitilmesi elzem bir eser halini almıştır.

Buhârî'nin eseri etrafında olumlu bir atmosfer oluşmaya başladığı bu sıralarda, büyük hadisçi Dârekutnî (ö.h. 389) tenkid silahını Buhârî'ye yöneltmiş ve *Sahîh*'i eleştiren *el-İlzâmât ve't-Tetebbu'* adlı eserini kaleme almıştır.

Dârekutnî, *el-İlzâmât*'ında, Buhârî ve Müslim'in isnadları sahih ve râvileri güvenilir olup her ikisinin de şartlarına uyduğu halde *Sahîhayn*'a almadıkları hadisleri konu edinmiştir. Burada, Dârekutnî'nin asıl amacı, iki imamın şartlarına uyan bu hadisleri de eserlerine almalarının gerektiğini göstermektir.

Dârekutnî'nin diğer eseri *et-Tetebbu'* ise, Buhârî'de gördüğü illetli hadisleri tesbit etmeye yönelik bir çalışmadır.

el-İlzâmât ve't-Tetebbu' adıyla basılmış olan⁴⁹ bu eser sonraki alimler tarafından tenkid edilmiştir.⁵⁰

Buhârî'ye kısa bir şerh yazmış olan Hattâbî (ö.h. 388) Ebû Dâvûd (ö.h. 275)'un *Sünen*'ini Buhârî'nin *Sahîh*'ine tercih edişini şöyle dile getirmektedir: "Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i çok şerefli bir kitaptır. Din ilminde onun gibisi tasnif edilmemiştir... Horasan ehli daha ziyade Muhammed b. İsmâ'il ve Müslim b. el-Haccâc'ın kitaplarına düşkündür... Ne var ki, Ebû Dâvûd'un kitabı fıkıh ve düzen yönünden daha güzeldir."⁵¹ Bu ifadelerden Dârekutnî'nin Ebû Dâvûd'un *Sünen*'ini Buhârî ve Müslim'in *Sahihlerine* tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Bunun yanı sıra, Dârekutnî, hadisçilerin hadis metinlerinde yaptıkları kelime hatalarını ele aldığı kitabında, Buhârî'nin de *Sahîh*'de düştüğü hataları göstermiştir.⁵²

İbnu Mende (ö.h. 395)'ye gelinceye kadar, Buhârî'nin bazen zikredilmediğini, bazen övgü ile bahsedildiğini, bazen de tenkid edildiğini gördük.

İbnu Mende'de yeni bir durum ortaya çıkmaktadır. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla, eserine aldığı hadisleri kendine aid isnadlarla vermiş olsa bile, hadisin sonunda Buhârî'nin *Sahîh*'ine de atıfta bulunmayı gerekli gören ilk âlim İbnu Mende olmuştur. İbnu Mende, herhangi bir hadisi kendi isnadıyla verdikten sonra, "bu sabit bir hadistir. Buhârî ve Müslim bunu ittifağıyla rivâyet etmiştir",⁵³ "bu isnadların hepsi makbuldür. Buhârî, Müslim ve diğer ehli hadis bu isnadlarla hadis rivayet etmiştir"⁵⁴ gibi ifadeler kullanarak, hadislerini Buhârî ve Müslim gibi önceki alimlere tasdik ettirmek ihtiyacını hissetmektedir. Hatta bazen bir ravinin *sika* olduğunu göstermek için "Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî *Câmi*'inde ondan hadis rivayet etmiştir"⁵⁵ demektedir. Şayet, ravisi Buhârî'nin hadis aldığı râvilerden değilse, "Buhârî hariç ehli hadis ondan rivayette bulunmuştur"⁵⁶ vb. ifadelerle bu duruma işaret etme gereğini hissetmiştir. Demek oluyor ki, Buhârî ve onun *Sahîh*'i İbnu Mende için çok önemli bir kaynak durumundadır.

Böylece, Buhârî, IV. hicri asrın ikinci yarısından itibaren dikkatleri çekmeye başlamış ve olumlu yaklaşımların yanı sıra olumsuz tenkidlere de maruz kalmıştır. Fakat, hâlâ bir icma' fikrinden söz etmek mümkün değildir.

BUHARİ'NİN ENDÜLÜS'E GİRİŞİ (h. 400 civarı)

Buhârî'nin Doğu'da yayılması kadar Endülüs'e girişinin de bir hayli geciktiği anlaşılmaktadır. Buhârî'nin Endülüs'e girişi hakkında en erken tarih olarak h. 400 civarını gösterebilmekteyiz. Endülüslü alimlerin biyografilerini kaleme alan Humeydî (ö.h. 488), Abdullâh b. İbrâhim el-Emevî el-İsilî'nin biyografisini verirken, onun, Ebû Zeyd Muhammed b. Ahmed el-Mervezî'den Buhârî'nin *Sahîh*'ini işittiğini nakletmektedir.⁵⁷ el-İsilî'den

⁴⁵Meselâ bkz. İbnu Hibbân, age. I.199, had.no: 19; krş. Buhârî, *İ'tisâm*, VIII.142. bâb: 2.

⁴⁶İbnu Adıyy, *Kâmil*, I.131.

⁴⁷İbnu Adıyy, age. I.n (tahkik edenin mukaddimesi).

⁴⁸Kâdî İyâd, *İlmâ*, 191 (Tahkik edenin dipnotu).

⁴⁹Dârekutnî, *el-İlzâmât ve't-Tetebbu'*, Beyrut 1405/1985.

⁵⁰Meselâ bkz. Nevevî, *Mâ Temessu*, 67 vd.; İbnu Hacer, *Hedy*, 343 vd.

⁵¹Hattâbî, *Meâlimu's-Sünen*, I.6.

⁵²Meselâ bkz. Hattâbî, *İslâh*, 53-krş. Buhârî, *Hacc*, II.196, bâb: 145 ve 151; Hattâbî, age. 40-krş. Buhârî, *Zekât*, II.124, bâb: 39; 39; Hattâbî, age. 23-krş. Buhârî, *Hayz*, I.83, bâb:21-2; Hattâbî, age. 69- krş. Buhârî, *Cenâiz*, II.92, bâb: 68 ve II.102, bâb: 87.

⁵³İbnu Mende, *Redd*, 36.

⁵⁴İbnu Mende, *Kitâbu'l-İmân*, I.158.

⁵⁵İbnu Mende, age. I.147.

⁵⁶İbnu Mende, age. I.162, 176, 181.

⁵⁷Humeydî, *Cezve*, 240.

önce Buhârî'nin Endülüs'e girdiğine dair bir bilgiye vakıf olamadık. Buna göre, Buhârî'nin *Sahîh*'i, el-İsîlî ile beraber, en geç V. hicrî asrın son çeyreğinde Endülüs'e girmiştir. Ancak, bu tarihlerden önce ya da hemen sonra, *Sahîh*'in Endülüs'te revaç bulduğuna dair bir bilgi de yoktur.

Bununla beraber, Kaadî İyâd (ö.h. 544) da darb metodları (*tahvîk* ve *şakk* gibi) hakkında bilgi verirken Ebu Muhammed el-İsîlî'nin kendi hattıyla yazdığı Buhârî nüshasından misaller vermektedir.⁵⁸ Kaadî İyâd'ın burada zikrettiği el-İsîlî, Humeydî'nin biyoğrafisini verdiği kişi ise, bu konudaki bilgilerimiz kuvvetlenmiş olmaktadır.

HÂKİM EN-NEYSÂBÛRÎ VE BUHÂRÎ'NİN SAHÎH'İ

Hakim en-Neysâbûrî (ö.h. 405)'ye gelindiğinde, Buhârî'nin çağından şu ana kadar gördüğümüzden çok farklı bir manzara ile karşılaşmaktayız.

Bu ana kadar bir çok alimin Buhârî'den haberi yoktu. Zamanla Buhârî'yi methedenler olduğu gibi tenkid edenler de görülmeye başlamıştı. Fakat, -bu konuda bir icmâ'dan söz etmek şöyle dursun- hiç bir alim onun eserinin her yönüyle sahih olduğunu zikretmemiştir.

İşte bu ortamda, genel atmosfere hiç uymayan bir alimin ortaya çıktığını görmekteyiz: Hâkim en-Neysâbûrî. Neysâbûrî, Buhârî'yi methederken⁵⁹ gerek onun gerek Müslim'in Sahihlerinin islam dünyasında yayıldığından da bahsetmektedir.⁶⁰ Buhârî ve Müslim'i methetmekle kalmayan Neysâbûrî, 'sahih hadisleri ilk defa tasnif edenlerin Buhârî ve Müslim olduğu' şeklinde kendisinden önce ortaya atılmamış bir görüşü de ifade etmektedir.⁶¹ Neysâbûrî'nin "Hicaz, Irak ve Şamlılar, Buhârî ve Müslim'in öne geçmesi ve hadis ilminde temayüz etmesi nedeniyle, Horasanlıların önceliğini tanıyorlardı"⁶² dediğine bakılırsa, Buhârî'nin otoritesinin diğer İslâm diyarlarında da kabul edildiği sonucuna varmak kaçınılmaz olmaktadır. Halbuki, Neysâbûrî'nin bu tanımlamalarının tarihi gerçeklere uymadığı, bu araştırmanın devam eden satırlarında açıkça görülecektir.

Sahih hadisler, daha önceleri, tedavülde olan hadis tenkid metodları neticesinde elde edilen sonuçlara göre tesbit edilmekte ve sınıflandırılmaktaydı. Fakat, Neysâbûrî, nev'i şahsına münhasır olmak üzere, sahih hadisleri ilk defa Buhârî ve Müslim'in kitaplarına göre sınıflandırmıştır. Sahih hadislerin en üst mertebesine müttetekun aleyh dediği 'Buhârî ve Müslim'in tercih ettiği hadisleri' yerleştirmiştir.⁶³ Birazdan görüleceği gibi, onun bu sınıflandırması, uzun süre dikkati çekmemiş ve ondan sonra bu sınıflandırmayı Makdisî (ö.h. 507) ilk defa tekrar etmiş.⁶⁴ Neysâbûrî, sahih hadislerin taksimi konusunu bitirirken de kendileri ile ihticac edilen ravilerin ilk derecede olanlarının Buhârî ve Müslim'in ravileri olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁵

Yukarıda görüldüğü gibi, Neysâbûrî, kendisinden önceki gelişmelerin zıddına ve ilk defa olarak Buhârî ve Müslim'in kitaplarını tamamen sahih kabul etmektedir. Fakat, kendi asrında olduğu gibi, kendinden sonra da uzun bir süre bu görüşleri revaç bulmamıştır.

GEÇİŞ DÖNEMİ (h. 408-488)

Neysâbûrî'den sonra, Buhârî'nin önceki asırlara nisbetle daha yaygın olduğunu ve birçok kaynağın artık Buhârî'ye atıflarda bulunmadan geçemediğini görmekteyiz. Fakat, bir hususu belirtmekte fayda vardır: Rivâyet metoduyla yazılan bu dönem eserlerinde asıl olan, müellifin kendi isnad zinciridir. Yani, müellifler eserlerinde tahrir ettikleri hadisleri kendilerine aid isnadlarla vermişler, bununla beraber yerine göre hadislerin sonunda Buhârî gibi önceki eserlere de atıflarda bulunmuşlardır. Böyle bir uygulamayı daha önce de görmüştük. Fakat bu, oldukça enderdi. Burada ise, bu uygulamanın yaygınlık kazandığına şahit olmaktadır.

Humeydî (ö.h. 488), Atıyye b. Sa'îd (ö.h. 408 veya 409)'ün biyoğrafisini verirken, onun Mekke'de Buhârî'nin *Sahîh*'ini okuduğundan bahsetmektedir.⁶⁶ Endülüslü bir alim olan Atıyye'nin, böylece, Buhârî'nin *Sahîh*'ini Mekke yolculuğu sayesinde elde ettiği anlaşılmaktadır.

Neysâbûrî ile çağdaş olan Lâlkâî (ö.h. 418), çeşitli tabakalara ayırdığı büyük âlimleri sıralarken, Horasan ehli arasında Buhârî'yi de zikretmektedir.⁶⁷ Lâlkâî, aynı eserine, kendine has isnadlarla verdiği bazı hadislerden sonra, bu hadislerin Buhârî (ve Müslim) tarafından da rivayet edildiklerini belirtmektedir.⁶⁸ Bu metod bir çok eserde dikkat çekmektedir. Anlaşılmaktadır ki, önceki eserlerden bağımsız isnadlarla hadis rivayet etmek hâlâ revaçta bir yöntemdir. Bunun yanısıra, Lâlkâî'nin *Esmâ'u Ricâli's-Sahîhayn* isimli bir eserinin olduğu, bu eserin en son İbnu Hacer (ö.h. 852)'e kadar ulaştığı ve bugün mevcut olmadığı bilinmektedir.⁶⁹

Buhârî, önem kazanmaya devam etmektedir: Ahmed b. Reşîk el-Kâtib (ö.h. 440)'ün *Terâcümü Kitâbi's-Sahîh* adlı eseri bunun bir göstergesidir. Endülüslü olan bu alimin adigeçen eseri Buhârî'nin bâb başlıklarını ele aldığı gibi, aynı zamanda, mânâ bakımından oluşan bazı müşkilleri de izaha yöneliktir.⁷⁰

⁵⁸Kaadî İyâd, *İlma'*, 190-1.

⁵⁹Neysâbûrî, *Ma'rife*, 74.

⁶⁰Neysâbûrî, *Müstedrek*, I.2.

⁶¹Neysâbûrî, *Medhal*, 4. Neysâbûrî'nin bu görüşü, bizce kabul edilmesi hayli zordur. Zira, elimizdeki malzemeler, sahih hadislerin toplanması ve tasnifi işinin Buhârî'den en az bir asır önce başladığını göstermektedir. Bu konuda bkz. Kâmil Çakın, *Hadis Tarihi ve Tedvini ile İlgili Bazı Meseleler*, Alperen Dergisi, Kasım 95, 54-57 ss.

⁶²Neysâbûrî, *Medhal*, 6.

⁶³Neysâbûrî, *age.*, 7.

⁶⁴Makdisî, *Şurûl*, 14.

⁶⁵Neysâbûrî, *age.*, 17.

⁶⁶Humeydî, *Cezve*, 301-2.

⁶⁷Lâlkâî, *Şerh*, I.46.

⁶⁸Meselâ bkz. Lâlkâî, *age.* I.78.

⁶⁹Lâlkâî, *age.* I. 91-2 (Tahkik edenin mukaddimesi).

⁷⁰Humeydî, *Cezve*, 114-5.

Buhârî'nin de rivayet ettiği bazı hadislerle uydurma hükümü veren âlimlerden biri İbnu Hazm ez-Zâhiri (ö.h. 456)'dir. İbnu Hazm, meşhur meâzif hadisini, Buhârî'nin naklettiğini bildiği halde uydurma kabul etmektedir.⁷¹ İbnu Hazm, başka bir yerde de isnadında Buhârî'nin yer aldığı bir hadisi Kur'an'a arz ederek batıl kabul etmektedir.⁷² Fakat, İbnu Hazm, bir risâlesinde fetvâ ve icthâd ehlerinden bahsederken onlar arasında Ahmed b. Hanbel (ö.h. 241), Müslim (ö.h. 261) ve Buhârî'yi saymakta ve risâlesinin sonunda bu âlimlerden övgüyle bahsetmektedir.⁷³ Hatta, Buhârî'nin bazı hadislerini tenkid etse bile, bazı hadisleri kendi görüşlerini destekleyecek mahiyette vermektedir.⁷⁴

Bu dönemin büyük hadisçilerinden Beyhaki (ö.h. 458), *Delâilu'n-Nübüvve* adlı eserini başta *Sahihayn* olmak üzere Ebû Dâvûd'un Sünen'i ve diğer eserler üzerine kurmuştur.⁷⁵ Fakat, Beyhaki'nin metodunun da, önceki eserlerde olduğu gibi, hadisi kendine aid bir isnad ve metinle vermek olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, Beyhaki, kitabına aldığı bir hadisi kendi isnadı ile nakletmekte, yeri geldiğinde o hadisin Buhârî'de geçtiğine işaret etmektedir.⁷⁶ Beyhaki, isnadın kendine aid olduğuna işaret etmek maksadıyla "Buhârî bu hadisi, *Sahih*'inde Alî b. Abdillâh es-Sufyân tarîkıyla rivayet etmiştir"⁷⁷ gibi ifadeler kullanmaktadır.⁷⁸ Nitekim, Beyhaki'nin Buhârî'ye atıflarda bulunduğu hadisler Buhârî'dekilerle karşılaştırıldığında, gerek metin gerek isnad yönünden farklılıklar olduğu ortaya çıkmaktadır.

Benzeri bir durum dönemin büyük hadis ve tarih âlimlerinden Hatîb Bağdâdî (ö.h. 463) için de söz konusudur. Zira, Bağdâdî, bir yandan Buhârî'yi öve öve göklere çıkarırken, diğer yandan, onu tenkid etmekten de uzak durmamaktadır. Rivâyetlere göre, Bağdâdî, Buhârî'yi ilk defa Mekke'de meskûn bulunan Kerîme binti Ahmed el-Merveziyye (?)'den işitmiş ve beş günde Buhârî'yi ondan okumuştur.⁷⁹ Bir başka rivayete göre, hicrî 423 yılında, İsmâ'il b. Ahmed ed-Dâir el-Hirî isimli Neysâburlu bir şeyh, Bağdad'ta, Buhârî'nin Firebri nüshasını Bağdâdî'ye okutmuştur.⁸⁰

Öncelikle belirtmeliyiz ki, Bağdâdî, *Târîh*'inde Buhârî'ye övgüler yağdırmaktadır.⁸¹ Doğrusu, ondan önce, Buhârî'yi bu derece öven derli toplu başka bir kaynağa rastlamadık. Fakat, bu bizi yanıltmamalıdır. Zira, *Târîh*'inde bu denli övdüğü Buhârî'yi başka bir eserinde tenkid etmekten kaçınmamıştır. Bağdâdî, *cem'* ve *tefrîk* konusundaki *el-Muvaddih* isimli eserinde Buhârî'nin 203 evhâmını tesbit etmektedir.⁸² Bağdâdî, bu kitabına başlarken bazı ilkeler koyar. Der ki: "Burada yazdıklarımıza bakanlar hakkımızda kötü şeyler düşünebilirler. Bizim, geçmiş âlimlere ta'n ettiğimizi, şeyhlerimizin ve geçmiş ulemanın ayıplarını izhar ettiğimizi zannedebilirler. Bu nasıl mümkün olabilir? Bizim adımız onların adı ile anılır. Biz onların nuru ile yolumuzu bulabiliriz..."⁸³ Bağdâdî, kitabının yanlış anlaşılmasını önlemek için bu cümleleri sarfettikten sonra, geçmiş âlimlerin de masum olmadıklarını, onların da hata yapabileceklerini belirtir ve şu nefis ilkeyi vaz'eder: "Bir kitap yetmiş defa da arzedilse yine hata bulunabilir. Zira, Allah, kendi kitabı

dışında tamamen sahih bir başka kitabın mevcudiyetini uygun görmemiştir."⁸⁴

Buraya kadar anlatılanlardan ortaya çıkmaktadır ki, Bağdâdî ve muasırlarına göre, bir insanın ilmî büyüklüğünü kabul etmek onu mutlak anlamda otorite kılmak demek değildir. İnsan, ne kadar büyük âlim olursa olsun masum değildir ve hata yapmaktan kurtulamaz. O âlimlerin hatalarını tesbit etmek ve bu hataları tamir etmek sonraki âlimlerin görevidir. İlim ancak bu şekilde gelişmektedir.

Bu dönemin değerli âlimlerinden Herevî (ö.h. 481) Buhârî'nin *Sahih*'i hakkında şöyle bir rivayette bulunmaktadır. «Ebû Zeyd el-Mervezî diyor ki: "Rûkn ile Makam arasında uyuyordum. Rüyamda Hz. Peygamber'i gördüm. Bana şöyle dedi: 'Ey Ebû Zeyd! Daha ne zamana kadar benim kitabımı değil de Şafîi'nin Kitabı'nı okutacaksın?, 'Ya Resulullah, dedim, senin kitabın hangisi?'» 'Muhammed b.İsmâ'il'in Câmi'idir,' diye cevap verdi."⁸⁵

Herevî'nin verdiği bu bilgiden şu iki hususu tesbit etmek mümkündür: Birincisi, Mervezî'nin Şafîi'yi okuttuğuna bakılırsa, onun için hala Buhârî ön plâna çıkmış değildir. İkincisi, Hz. Peygamber'in Mervezî'nin rüyasındaki delâletiyle Herevî için, Şafîi yerini Buhârî'ye terketmek zorunda kalmıştır. Herevî, Zemmu'l-Kelâm'ında Buhârî'ye zaman zaman atıflarda bulunmaktadır.⁸⁶ Bunun yanısıra Mâlik'in *Muvatta'*ına⁸⁷ ve Müslim'in *Sahih*'ine de atıflarda bulunmaktadır.⁸⁸ Bu atıflardan başka, isnadında Buhârî'nin de yer aldığı hadislerinin sayısı az değildir.⁸⁹

⁷¹İbnu Hazm, *Muhallâ*, IX.59- Sonraki âlimlerden İbnu's-Salâh (ö.h. 643), İbnu Hazm'in bu tenkidine cevap vermiştir: İbnu's-Salâh, *Sıyâne*, 82-3.

⁷²İbnu Hazm, *age*, I.70-1- krş. Buhârî, *İ'tisâm*, VIII.157, bâb: 21.

⁷³İbnu Hazm, *Ashabu'l-Futyâ*, 334.

⁷⁴Meselâ bkz. İbnu Hazm, *Muhallâ*, I.82-3-krş. Buhârî, *Bed'u'l-Vahiy*, I.4-6, bâb: 8.

⁷⁵Beyhaki, *Delâ'il*, I.89 (Tahkik edenin mukaddimesi).

⁷⁶Beyhaki, *age*, I.149-krş. Buhârî, *Nikâh*, VI.125, bâb: 20.

⁷⁷Beyhaki, *age*, I.152.

⁷⁸Beyhaki, bu metodunu başka eserlerinde de uygular. Meselâ bkz. Beyhaki, *Kırâe*, 12-3.

⁷⁹Tahhan, *el-Hafiz*, 43.

⁸⁰Tahhan, *age*, 40; bkz. Bağdâdî, *Târîh*, II.314.

⁸¹Bkz. Bağdâdî, *age*, II.4-34.

⁸²Tahhan, *age*, 134.

⁸³Bağdâdî, *Muvaddih*, I.5.

⁸⁴Bağdâdî, *age*, I.6.

⁸⁵Herevî, *Zemmu'l-Kelâm*, I.178.

⁸⁶Meselâ bkz. Herevî, *age*, I.84.

⁸⁷bkz. Herevî, *age*, I.57.

⁸⁸bkz. Herevî, *age*, I.293.

⁸⁹Meselâ bkz. Herevî, *age*, I.15- krş. Buhârî, *İ'tisâm*. VIII.132; Herevî, *age*, I.29, 177, 193, 261. II.401.

Bu dönemde son olarak ele alacağımız âlim Ebû Abdillâh el-Humeydî (ö.h. 488)'dir. Humeydî, Endülüslü âlimlerin biyografilerini verdiği *Cezvetu'l-Muktebes* isimli eserinde Buhârî'den çokça bahsetmemekle beraber, bazı ricâlin biyografilerinde ondan faydalanmaktadır.⁹⁰ Fakat bu fazla değildir. Müslim'den de çok az faydalanılmıştır.⁹¹ Bununla beraber, Buhârî'yi, Haneş b. Abdillâh ile Haneş b. Ali'yi aynı kişi zannetmekle tenkid etmiştir.⁹²

Geçiş dönemi dediğimiz bu devrenin temel karakteristiği, daha önce de belirtildiği gibi, takdir ve tenkidin yan yana bulunmasıdır. Yani, Buhârî'yi sevenler ve onu takdir edenler, onun ilmine güvenenler, aynı zamanda onun hatalarını tenkid etmekten kaçınmamışlardır. Bu dönemde de Buhârî üzerinde icma'ın oluştuğuna dair bir bilgiye rastlamıyoruz.

DÖNÜM NOKTASI =EL-MAKDÎSÎ (ö.h. 507)

Bizim araştırmamız açısından Makdîsî (ö.h. 507) önemli bir değişimin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Tesbit edebildiğimiz kadarı ile *el-E'immetu's-Sitte* kavramını ilk defa o kullanmıştır.⁹³ Bu, aynı zamanda 'Kütüb-i Sitte' kavramını da ifade etmiş olmaktadır.

Makdîsî'nin bu eserdeki fikirlerinde orijinal olmadığını belirtmeliyiz. Ancak, büyük ölçüde Neysâbü'rî'den etkilendiği ve sahih hadisleri belirli kısıtlara göre değil de Buhârî ve Müslim'e göre sınıflandırdığı görülmektedir. Meselâ, Neysâbü'rî'ye atıfta bulunarak, onun, Buhârî ve Müslim'in ittifakla rivayet ettiği hadisleri sahihlerin ilk mertebesine yerleştirmesine katılmaktadır.⁹⁴ Ebû Dâvûd'un Sünen'indeki hadisleri üç kısma ayırmakta ve birinci kısımdaki hadisleri Buhârî ve Müslim'in birlikte rivayet ettikleri hadisler ile aynı olanlar; ikinci kısımdaki hadisleri ise Buhârî ve Müslim'in şartına uygun olarak rivayet edilen hadisler şeklinde değerlendirmektedir.⁹⁵ Makdîsî, Tirmizî'nin Sünen'indeki hadisleri dört kısımda mütalâa etmektedir. Bunlardan ilk iki kısmını, aynen Ebû Dâvûd'un Sünen'inde olduğu gibi, Buhârî ve Müslim'e göre değerlendirmektedir.⁹⁶

Daha önce, Hakim Neysâbü'rî'yi ele alırken, onun sahih hadisleri Buhârî ve Müslim'e göre derecelendirdiğini söylemiştik. Bize göre, çok kesin olmamakla birlikte, Makdîsî, Neysâbü'rî'nin bu fikrini ondan almış ve yüz yıllık bir boşluktan sonra tekrar gündeme getirmiştir. Burada Makdîsî'yi dönüm noktası olarak ele almamızın asıl nedeni budur. Nitekim, onun bir başka eserindeki şu sözleri bu kanaatimizi kuvvetlendirmektedir:

"Buhârî ve Müslim sahih hadisleri sakîmlerinden ayırdılar ve kitaplarına sahih hadisleri aldılar. Böylece, ehl-i İslâm için huccet oldular... Onlardan sonra günümüze kadar yaşayan âlimler bu iki kitaptaki müşkil-leri şerh etmek ve onların tahrirlerini yapmakla meşgul oldular. Zira, hadis ilminde Buhârî ve Müslim'i aşabilmek mümkün değildir."⁹⁷

Genel hatlarıyla tercüme ettiğimiz bu ifadeler, Makdîsî'ye göre Buhârî ve Müslim'deki hadislerin sahih olduğunu ifade etmektedir.

Makdîsî, bir bakıma, hadis ilimleri tarihinde, bir zihniyet değişikliğini de temsil etmektedir. Gerçi, benzeri bir durum Neysâbü'rî'de de mevcuttur. Ancak, Neysâbü'rî'nin Buhârî ve Müslim hakkında söyledikleri ve yukarıda naklettiğimiz sözler, çağdaşları arasında olduğu gibi kendisinden sonraki yüzyıl boyunca da taraftar bulmamıştır. Makdîsî'ye aid olduğunu söylediğimiz zihniyet değişikliği,

şu misalde sezilmektedir: Makdîsî, *Tezkiretu'l-Mevzûât*'ında "Muaviye'yi minberimde görürseniz onu öldürünüz..." hadisi hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: "Hadisin isnadında el-Hakem b. Tâhir el-Fezârî vardır ki, hadis uyduran bir kimsedir. Bu hadisi Abbâd b. Ya'kûb er-Revâcenî ondan çalmıştır. Abbâd gulât-ı Râfıza'dır. Buhârî *Câmî*'inde ondan bir hadis rivayet etmekte ise de, Buhârî'nin rivayet ettiği en münker hadis budur. Çünkü, bu hadis başka sika raviler tarafından da rivâyet edilmiştir."⁹⁸

Burada, Makdîsî, hadis hırsızı olarak cerhetmek suretiyle hadisini uydurma kabul ettiği râvinin Buhârî'de yer alan ri yetine sahih diyebilmektedir. Acaba sözkonusu hadis Buhârî'de yer almasaydı, Makdîsî o hadisi *Mevzûât*'ına alır mıydı? Eğer, Makdîsî'yi etkileyen Buhârî'ye olan inancı ve güveni ise, burada bir zihniyet değişmesinden bahsedilebilir. Çünkü, bundan önce hiç bir âlim, herhangi bir hadise sırf Buhârî'de geçtiği için sahih hükmünü vermemiştir.

İCMA'A GİDEN YOL AÇILIYOR

Makdîsî'nin Neysâbü'rî'nin fikirlerini yeniden gündeme getirmesinden sonra, aynı asrın değerli alimlerinden Begavî (ö.h. 516) Buhârî ve Müslim'in otoritesini daha da perçinlemiştir. *Mesâbîhu's-Sünne* isimli eserinin hemen başında şöyle demektedir:

"Bu kitaptaki her bâbda yer alan hadisleri Sahih ve Hisan olmak üzere iki kısma ayırdım. Bunlardan sahih olanlar, Buhârî ve Müslim'in *Sahîhayn*'da birlikte rivayet ettikleri hadislerdir. Çünkü, bu iki alimin hadislerin sahih olabilmesi için ileri sürdükleri şartlar en yüksek derecededir... Hisan ile kasdettiğim, Buhârî ve Müslim'in kitaplarında rivâyet etmeyip Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî gibi diğer alimlerin rivayet ettikleri hadislerdir."⁹⁹

Begavî, eserinde bu ilkelere son derece bağlı kalmakta ve her hadisten sonra kullandığı lâfızlarla bunu göstermektedir.¹⁰⁰ Begavî'nin Buhârî ve Müslim'in hadislerini sahih olarak nitelendirmesi, her ne kadar bir icmâ'a delalet etmemekteyse de, icma'a giden yolda Makdîsî'den sonraki en önemli aşamadır.

Benzeri bir durum Cevrakî (ö.h. 543)'de de vardır. Cevrakî, bir hadisi kendi isnadı ile vermiş olsa bile, "bu hadis Buhârî ve Müslim'in ittifakla rivayet ettikleri sahih bir hadistir"¹⁰¹ hükmünü eklemeyen edemiyor. Kitabının genelinde Buhârî'den çok Müslim'e atıflarda bulunan Cevrakî'nin bu iki kitaptaki hadisleri sahih, diğerlerini hasen, zayıf ya da mevzû olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

⁹⁰Meselâ bkz. Humeydî, *Cezve*, 39-40, 320.

⁹¹Bkz. Humeydî, *age.*, 79, 238.

⁹²Humeydî, *age.*, 189-190.

⁹³Kitabının adı (*Şurûtu E'immeti's-Sitte*) ve metninde kullandığı *el-E'immeti's-Sitte* kavramları (bkz. Makdîsî, *age.*, 10) bunu göstermektedir.

⁹⁴Bkz. Makdîsî, *age.*, 14.

⁹⁵Makdîsî, *age.*, 12.

⁹⁶Makdîsî, *age.*, 13.

⁹⁷Makdîsî, *Cem'*, 1.3.

⁹⁸Makdîsî, *Tezkire*, 8.

⁹⁹Begavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, 1.1.

¹⁰⁰Meselâ bkz. Begavî, *age.*, 1.12; 1.28; 1.51.

¹⁰¹Bkz. Cevrakî, *Ebâtil*, 1.28.

İCMÂ' LAFZI TELAFFUZ EDİLİYOR = KAADÎ İYÂD (ö.h. 544)

Bu dönemde icma' lafzını ilk defa telaffuz eden kişinin, devrinin büyük âlimi Kaadî İyâz (ö.h.544) olduğu görülmektedir. Kaadî İyâz'ın değerli usûl kaynağı olan *el-İlmâ'*nda buna rastlanmamakla beraber, *Meşâriku'l-Envâr* isimli eserinde bunu açıkça dile getirmektedir.

Meşâriku'l-Envâr'ın giriş kısmında konuyla bağlantılı olarak şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Alimler, sahih hadislerin yer aldığı üç ana kaynaktan vuku bulan bu tür hususların öğrenilmesi gerektiğinde fikir birliğine varmışlardır. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta'*, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahih'i* ve Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc'ın *el-Müsnedu's-Sahih'i*nden ibaret olan bu üç kitabın diğer kitaplara önceliği ve İslâm dünyasındaki alimlerce sahih kabul edilmeleri hususunda icma' olunmuştur. Zira, bütün temel eserlerin ana kaynağı bu üç kitaptır. Hadis ilminde yapılabilecek her şey onlar tarafından yapılmıştır..."¹⁰²

Kaadî İyâz'ın bu ifadeleri, tesbit edebildiğimiz kadarı ile, Buhârî'nin *Sahih*'indeki hadislerin sahih olduğuna icma'nın bulunduğu dair ilk tarihi bilgidir. Biz, bundan önce, Hâkim Neysâbü'rî'nin, Makdîsî'nin ve ondan sonraki alimerin Buhârî'yi sahih hadislerin tesbitinde bir ölçü kabul ettiklerini, ancak, henüz bir icma' fikrinin oluşmadığını söylemiştik. Kaadî İyâz'da bu icma' fikrinin oluştuğunu ve açıkça dile getirildiğini görmekteyiz.

Kaadî İyâz'a kadar çizilen tabloda VI. hicrî asrın başlarından itibaren Buhârî'nin ön plâna çıkmaya başladığını tesbit etmiştik. VI. asrın ortalarına doğru icma' fikrinin Kaadî İyâz tarafından ilk defa dile getirildiğini gördük. Yaptığımız bu araştırmanın ışığında diyebiliriz ki, Kaadî İyâz'ın icma'dan bahsetmesi III., IV. ve V. asırlara şamil olmasa gerekir. Herhalde, Kaadî İyâz kendi asrı olan VI. asrın ilk yarısındaki izlenimlerini dile getirmektedir.

KAADÎ İYÂD SONRASI

Daha önce, Neysâbü'rî'nin bir asır boyunca revaç bulmayan fikirlerinin Makdîsî ve Begavî tarafından yeniden gündeme getirildiğini söylemiştik. Neysâbü'rî'nin bu tesiri Hâzımî (ö.h. 584)'de de görülmektedir. Hâzımî, Neysâbü'rî'ye açıkça atıfta bulunarak onun "Sahih hadisler on kısma ayrılır: Beşi, Buhârî ve Müslim'in ittifakla rivâyet ettikleri hadisler, diğer beşi de ihtilâfla rivâyet ettikleri hadislerdir. İttifak ettikleri hadisler sahih hadislerin en üst derecesidir"¹⁰³ ifadesini aynen nakletmektedir.

Zannediyoruz ki, Neysâbü'rî'nin bu tesiri mevzû hadisler konusunda uzman olan İbnu'l-Cevzî (ö.h. 597)'de de görülmektedir. İbnu'l-Cevzî hadisleri altı kısma ayırmaktadır. Bunlardan ilk sırayı Buhârî ve Müslim'in ittifak ettiği hadisler almaktadır. İbnu'l-Cevzî bu hadislerin sahih olduğunda kalben emîn bulunduğunu da ifade etmektedir.¹⁰⁴

Ahkâm hadisleri üzerinde eser yazan Makdîsî (Abdulğani b. Abdolvâhid, ö.h. 600) *Umdetu'l-Ahkâm*'ının başında kitabını yazma sebebini "Buhârî ve Müslim'in ittifak ettikleri ahkâm hadislerini ihtisar etmek"¹⁰⁵ şeklinde açıklamaktadır. Orada, Buhârî'ye dair çok açık ifadeler bulunmamakla beraber, dönemdeki hakim fikirlere sahip olduğu bu ifadeden anlaşılmaktadır.

HİCRİ VII. ASIR

VII. asır Buhârî'nin artık damgasını vurduğu bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. İbnu'l-Esîr el-Cezerî (ö.h. 600), Buhârî ve Müslim'in sahihleri için şu övücü cümleleri kullanmaktadır:

"Buhârî ve Müslim kitaplarına *Sahih* adını veren ilk alimlerdir. Şüphesiz ki, bu isimlendirmeye sadık kalmışlar ve niyetlerinde daima iyi olanı gözetmişlerdir. Bu yüzden ki, Allah, doğuda ve batıda, denizde ve karada hüsn-i kabul görmelerini sağlamıştır... Bunun sebebi niyetlerinin temizliği, ihlasları ve kitaplarına aldıkları hadislerin sahih olmasından başka bir şey değildir".¹⁰⁶

"Bu ilim Buhârî ve Müslim'de bitmiştir"¹⁰⁷ diyen İbnu'l-Esîr, Neysâbü'rî'nin -bundan önce belirttiğimiz sınıflandırmasını aynen kabul etmekte ve Hâkim'e yapılan tenkidleri haksız bulmaktadır.¹⁰⁸

Bu dönemin önemli isimlerinden İbnu'l-Esîr el-Cezerî (İzzeddin, ö.h.630), Buhârâ maddesinde Buhârî'den "*Sahih*'in ve daha başka kitapların yazarıdır"¹⁰⁹ ifadesiyle yetinmektedir.

VII. asrın ortalarına doğru İbnu's-Salâh (ö.h. 643), artık Buhârî'nin yerini iyice pekiştirmiş ve icma' da tesbit etmiş bulunmaktadır. İbnu's-Salâh "*Sahih* hadisleri ilk defa tasnif eden kişi"¹¹⁰ olarak zikrettiği Buhârî'nin *Sahih*'ini ümmetin ittifakla kabul ettiği bir kitap olarak vasıflandırmakta ve şöyle demektedir:

"...Sahih hadislerin en üst mertebesinde Ehl-i Hadîsin *sahihun muttefekun aleyh* dedikleri hadisler yer almaktadır. Hadîşçiler bu tabir ile Buhârî ve Müslim'in ittifakla rivâyet ettikleri hadisleri kasdetmektedirler. Bununla kastedilen ümmetin ittifakı değildir. Ancak, **ümmet, Buhârî ve Müslim'in birlikte rivâyet ettikleri hadislerin ka-bul edilmesi görüşünde ittifak ettikleri için, muttefekun aleyh** ifadesinden ümmetin ittifakı da anlaşılabilir. Bu birinci kısımdaki hadislerin sahihliği kesindir. Bu konuda yakîn-nazarî bilgi oluşmuştur. Fakat, aksini söyleyenler de olmuştur. Onlara göre, bu, aslında zannî bilgi ifade etmektedir. Halbuki, ümmet onu kabule şayan bulmuştur. Çünkü, hata etme ihtimali olsa bile, ümmetin zanla amel etmesi vacibdir. Ben de bu fikre meylenmişim ve onu daha güçlü buluyordum. Sonra, tercih ettiğim ilk görüşün sahih olduğu fikrine vardım. Zira, **hatadan masum olanın zannî hata yapmaz**. Ümmet de icma'ında hatadan masumdur. Böylece, ictihada dayalı icma bu konuda kesin delil olur. Alimlerin çoğunun icma'ı da bu şekilde olmuştur".¹¹¹

¹⁰²Kaadî İyâz, *Meşâriku'l-Envâr*, I.5.

¹⁰³Hazımî, *Şurûh*, 24.

¹⁰⁴bkz. İbnu'l-Cevzî, *Mevzû'ât*, I.32 vd. İbnu Hacer, İbnu'l-Cevzî'nin -bir hadis dışında- *Sahihân*'daki hiçbir hadise mevzu hükmünü vermediğini söylemektedir (bkz. Suyûtî, *Tedrib*, I.279-80). Söz konusu hadis Müslim, *Cenne*, 54; Ahmed b. Hanbel, II.308-322'de geçen bir hadistir. Bize göre de İbnu'l-Cevzî Buhârî'deki hiçbir hadise uydurma hükmünü vermemiştir. Zaten, yukarıdaki fikri de bunu zor kılmaktadır.

¹⁰⁵Makdîsî, *Umdetu'l-Ahkâm*, 3.

¹⁰⁶İbnu'l-Esîr, *Câmi'u'l-Usûl*, I.15.

¹⁰⁷İbnu'l-Esîr, *age*, I.16.

¹⁰⁸İbnu'l-Esîr, *age*, I.92.

¹⁰⁹İbnu'l-Esîr el-Cezerî, İzzeddin, *Lubâb*, I.125.

¹¹⁰İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 13-4.

¹¹¹İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 24-5.

Buraya kadar verilen bilgiden anlaşılmaktadır ki, VI. asrın ilk yarısında yaşanan zihni değişim, Buhârî'nin *Sahîh*'indeki hadislerin sıhhati üzerinde icma'a giden yolu açmış ve -tesbit edebildiğimiz kadarı ile- ilk defa Kadı İyaz (ö.h. 544) icma fikrini telaffuz etmiştir. Gittikçe artan bir hızla devam eden bu süreç, nihayet, VII. asrın büyük hadis otoritesi olan İbnu's-Salâh'ta en açık ve net bir şekilde ifadesini bulmuştur.

Buhârî'nin otoritesini kazanma sürecinin 2.5 asrı aşkın bir süreye uzamasının sebepleri nelerdir? Şimdi, tesbit edebildiğimiz bu sebepler üzerinde durmak istiyoruz.

1) Bu süreç oldukça uzun görünse bile, bir alimin ve eserinin kabule şayan bulunması için belki de gerekli olan normal bir zaman aralığıdır.

Buhârî'nin eseri, yazıldıktan sonra uzun bir süre tartışıldı. Bazen medhedildi, bazen tenkid edildi. Bu şekilde, hadis alimlerinin süzgecinden geçen *Sahîh*, ancak uzun bir zaman sonra ve tedricen kendini kabul ettirmeyi başarmıştır.

O halde, ilk sebep olarak, bu süreyi doğal kabul etmeliyiz. Daha açık söyleyecek olursak, bazı istisnalar hariç (meselâ Ahmed b. Hanbel gibi), bir eserin alimler arasında kabule şayan bulunması için üzerinde tartışma ve tenkidlerin yapılabileceği yeterli bir zamana ihtiyaç vardır. Bu süreç, o eserin kabulü veya reddi için ne kadarlık bir zaman aralığına ihtiyaç gösteriyorsa, mutlaka işleyecektir. İşte, Buhârî'nin ikibuçuk-üç asırlık macerası da bu doğal işleyişe boyun eğmiştir.

2) Buhârî'nin kendi asrında veya en azından bir sonraki asırda şöhret bulmamasının en önemli sebeplerinden biri, Ahmed b. Hanbel (ö.h. 241) ve İmâm Mâlik b. Enes (ö.h. 179) gibi iki büyük âlimin İslâm dünyasında kurduğu otoritedir.

Ahmed b. Hanbel Buhârî'nin hocasıdır. Ahmed b. Hanbel'i otorite kılan şey, hadisçiliği ve fıkıhçılığının yanı sıra, bir kelâmcı hüviyetiyle devrinin zorba ve müstebit Mutezile fırkasına karşı verdiği amansız mücadelesi olmuştur. Bu mücadelesi ile daha hayattayken efsaneleşen Ahmed b. Hanbel'in kurduğu otorite daha uzun asırlar devam edecektir.

Malik b. Enes, Buhârî'den önce yaşamış olmakla beraber, Medine fakihî ve muhaddis olarak yazdığı *Muvatta'* isimli eseriyle İslâm dünyasının her yanında şöhret kazanmıştır. *Muvatta'*, Buhârî'nin eserinden küçük boyutlu olmakla beraber, önemini ve değerini asırlarca sürdürmüş, hatta Endülüs ve Hint Yarımadası gibi bölgelerde şöhret ve otoritesini Buhârî'ye kaptırmamıştır.

3. Buhârî, sahih hadisleri cem'eden ilk kişi olarak anılsa bile, ondan önce ve sonra bu işi yapan alimler olmuştur. Meselâ, Abdurrezâk (ö.h. 211)'in *Musannefi*, Ebû Dâvûd Tayâlisî (ö.h. 204)'nin *Müsned'i* hadis âlimleri için kaynak eserler niteliğindedir. Bu eserler sonraları tenkide konu olsa bile, Buhârî'nin *Sahîh'i* onlarla da bir mücadeleye mecbur kalmıştır.

Buhârî'nin asrında ya da ondan hemen sonra Müslim (ö.h. 261), Ebû Dâvud (ö.h. 275), Tirmizî (ö.h. 279), İbnu Mâce (ö.h. 273), Nesâî (ö.h. 303), İbnu Huzeyme (ö.h. 311), Tahâvî (ö.h. 321) gibi âlimler Buhârî

ile aynı paralelde çalışmalar yapmışlar ve kıymetli eserler vücuda getirmişlerdir. Hatta, Buhârî'den çok sonra ve fat etmesine rağmen İbnu Huzeyme (ö.h. 311), Buhârî'nin şeyhi olmuştur.

4. Yukarıda Buhârî'nin alanında ilk olmadığını söylemiştik. O, *rivâyetu'l-hadîs* ilminde son noktayı koymamış olduğundan, ondan sonra da aynı metodla hadis nakletme işi devam etmiştir. Yani, Buhârî ile olsun, daha önce adı geçen diğer alimler ile olsun, hadisin şifâhi rivayeti ya da müstakil isnadlar ile hadis koleksiyonlarının teşekkülü kesilmemiştir. Buhârî'den sonraki eserlerde müelliflerin kendilerine mahsus isnadlarla hadis çıkardıkları görülmektedir. Hattâ, hadislerin sonunda Buhârî'ye atıflarda bulunan alimler bile kendi isnadlarını kullanmaya devam etmiştir. Bu şekilde, *rivâyetu'l-hadîs* metodunun uzun süre kullanılması, Buhârî'ye duyulan ihtiyacı azaltıcı sebeplerden biri olmuştur.

5. Buhârî'nin otoritesini kazanma sürecini uzatan sebeplerden biri, *Sahîh*'in İslâm dünyasında yayılması için belirli bir zamana ihtiyaç göstermesidir. Buhârî'nin *Sahîh'i* beş meşhur öğrencisi -daha ziyade Firebrî (ö.h. 320)- ve öğrencilerinin öğrencileri vasıtasıyla yayılmıştır. Bu durum, meselâ Endülüs'lü bir âlimin Buhârî'yi tanımasına için Doğu'ya yapacağı seyahate bağlı olarak uzamaktadır. Bu da tabii olarak Buhârî'nin İslâm dünyasında tanınma sürecini uzatmıştır.

6. Buhârî'nin büyük hadis alimleri tarafından tenkide maruz kalması, sanırım onun otoritesini kazanmasına olumsuz bir tesir yapmıştır. Daha önce belirtildiği gibi, Darekutnî (ö.h. 385), Bağdadî (ö.h. 463), Ebû Alî el-Gassânî (ö.h. 498), Ebû Mes'ûd ed-Dimeşkî (ö.h. 400/401) vb. alimler bu dönem içerisinde Buhârî'yi tenkid eden alimlerdir. Buhârî'ye yöneltilen tenkidler bazen müstakil eserler halinde ortaya çıktığı gibi, bazen müelliflerin eserlerinde yeri ve zamanı geldikçe zikredilmiştir. Ancak, ne olursa olsun, bu tenkidlerin Buhârî üzerinde icma'nın oluşmasını geciktirdiğinde hiç şüphe yoktur.

7. Bu araştırmayı yaparken kaynakların satır aralarında sezebildiğimiz bir durum da Buhârî'nin gerek çağdaşları, gerekse kendinden sonraki hadisçiler nazarında rical bilgisiyile şöhret kazanmış olmasıdır. Başka bir deyişle, Buhârî, önceleri *Sahîh'i* ile değil *Târih'i* ile tanınmıştır. Fakat, zamanla *Sahîh*, *Târih*'in önüne geçmiştir.

8. Buhârî'nin şöhretini kazanmasını geciktiren en önemli faktörlerden biri, kelâmî açıdan *halku'l-kur'ân* inancına meylettığı kanaatinin yaygınlık kazanmasıdır. Bu konuda Zühli ile arasında geçen tartışma çok meşhur olmuştur. Hattâ, bazı cerh ve ta'dil alimleri onu bu dedikodular nedeniyle cerhetmiştir.

Buhârî'nin kendi eserlerinde bu fikre meylettğine dair bilgi yoktur. Ahmed b. Hanbel'in öğrencisi olduğu düşünülürse bu ihtimal daha da zayıflamaktadır. Cerh ve ta'dil alimlerinden İbnu Ebî Hâtim er-Râzî'nin bu doğrultuda verdiği haber de şüphe götürür niteliktedir. Ancak, o ortamda böyle bir dedikodunun çıkmış olması, Buhârî'ye antipati ile bakılmasına neden olmuştur. Tabiidir ki bu durum, *Sahîh*'in şöhretini geciktiren faktörlerden biridir ve asırlar geçtikçe bir temele dayanmayan bu haber unutulmuş ve Buhârî asıl kimliği ile ortaya çıkmıştır.

GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahih* adlı eseri, gerek sağlığında gerekse sonraki 2-3 asırlık dönem içerisinde icma'ya konu olmamıştır. Çağdaşları tarafından olduğu kadar, sonraki alimler tarafından da tartışılmıştır. Buhârî'nin vefatından sonraki yıllarda *Sahih*, henüz İslâm dünyasında tanınmadığı için fazla ilgi çeken bir eser niteliğini haiz olmamış, hatta bir müracaat kaynağı şeklinde bile kullanılmamıştır. Belki bir asır geçtikten sonra yavaş yavaş dikkatleri çekmeye başlayan *Sahih*, zaman zaman tenkid edilmiştir. Önceleri tenkidlerin ağır barmasına karşılık, tenkidler ile övgülerin bir arada yapıldığı bir dönem gelmiş ve nihayet VI. asrın başlarından itibaren tenkidler yerini övgüye bırakmıştır. Bu övgülerle birlikte icma'ya giden yol açılmış ve VI. asrın ortalarına doğru icma' fikri telaffuz edilir olmuştur. Bunun başlangıcı ilk defa Kaadi İyaz (ö.h. 544)'da görülürken, kanaatimizce son sözü İbnu's-Salâh (ö.h. 643) söylemiştir. İbnu's-Salâh, Buhârî'deki hadislerin sahih olduğunda ümetin icma'ı bulunduğunu en açık tarzda dile getiren ilk kişidir. İbnu's-Salâh kendinden sonraki alimleri de etkileyerek bu icma' fikrinin resmiyet kazanmasını sağlamıştır.

KAYNAKLAR

- Bağdâdî, el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut trs.
 Bağdâdî, el-Hatîb, *Kitâbu'l-Muvaddih Evhâmu'l-Cem' ve't-Tefrîi*, Hind.1378/1959.
 Bağdâdî, el-Kifâye fî İlmî'r-Rivâye, Mısır trs.
 Begavî, el-Ferrâ, *Mesâbilu's-Sünne*, Kahire 1318 (*Muvatta'* ile birlikte).
 Begavî, el-Ferrâ, *Şerhu's-Sünne*, el-Mektebu'l-İslâmî 1390/1981.
 Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *Delâ'ilü'n-Nübüvve*, Beyrut 1405/1985.
 Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b.el-Hüseyn, *Kitâbu'l-Kırâ'e Halfe'l-İmâm*, Beyrut 1405/1984.
 Buhârî, *Sahih*, İstanbul, trs.
 Cevrakî, Ebû Abdillâh el-Huseyn b. İbrâhîm, *el-Ebâtîl ve'l-Menâkir ve's-Sihâh ve'l-Meşâhir*, Hindistan 1403/1983.
 Dârekutnî, el-İlzâmât ve't-Tebebu', Beyrut 1405/1985.
 Dârimî, Osman b. Saîd, *er-Redd alâ Bişr el-Merisî*, Beyrut trs.
 Dârimî, Osman b. Saîd, *Kitâbu'r-Redd alâ'l-Cehmiyye*, Beyrut 1402/1982.
 Ebû Gudde, Abdulfettâh, *el-Teimmetu's-Sâlise*, (Zehebî'nin *el-Mukıza* isimli eserinin sonunda) ss.115-140, Halep 1405.
 el-Fesevî, Ebû Yûsuf Yâkûb b. Süfyân, *Kitâbu'l-Ma'rife ve't-Târîh*, Thk. Dr.Ziyau'l-Ömerî, Bağdad 1394-1974/1396-1976.
 Hâlimî, Ebû Abdillâh el-Huseyn b. el-Hasen, *el-Minhâc fî Şu'abi'l-İmân*, Dâru'l-Fikr 1399/1979.
 Hattabî, Hamd (Ahmed) b. Muhammed Ebû Süleymân, *İslâhu Ğalâtî'l-Muhaddisin*, Beyrut 1405/1985.
 Hattabî, Hamd (Ahmed) b. Muhammed Ebû Süleymân, *Me'âlimu's-Sünen*, Beyrut 1411/1991.
 Hâzimî, Ebû Bekr Muhammed b. Musâ, *Şurûtu'l-E'immeti'l-Hamse* (Makdisî'nin *Şurûtu'l* ile beraber), Kahire 1357.
 Herevî, *Zemmu'l-Kelâm* (Müctebâ Uğur, basılmamış edisyon kritikli nüsha).
 Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Futûh, *Cezvetu'l-Müktebes fî Zikri Vulâti'l-Endelûs*, Kahire 1371.
 İbnu Adıyy, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'l-Ricâl*, Beyrut 1409/1988.
 İbnu Ebî Âsım, Ebû Bekr Amr b. ed-Dahhâk, *el-Evâ'il*, Beyrut 1408/1987.
 İbnu Ebî Âsım, Ebû Bekr Amr b. ed-Dahhâk, *Kitâbu's-Sünne*, el-Mektebu'l-İslâmî 1400/1980.
 İbnu Ebî Hâtım er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh*, Hind. 1271/1952.
 İbnu Ebî Hâtım er-Râzî, *Beyânu Hatali'l-Buhârî fî Târîhihi*, Hindistan Trs.

- İbnu Ebî Hâtım er-Râzî, *Takdimetu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, Haydarabad 1271/1952.
 İbnu Hacer, el-Askalânî, *Hedyu's-Sârî*, Beyrut 1301.
 İbnu Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed, *el-Muhallâ*, Dâru'l-Fikr trs.
 İbnu Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed el-Bustî, *es-Sahih (el-Ihsân fî Takribi Sahihî İbni Hibbân)*, bi Tertîb 'Alâuddin Alî b. Belbân, Beyrut 1408/1988.
 İbnu Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed el-Bustî, *Kitâbu's-Sikât*, Beyrut 1403/1983.
 İbnu Huzeyme, Muhammed b. İshak, *Sahih*, el-Mektebu'l-İslâmî 1400/1980.
 İbnu Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis* (Hadis Müdafaası) Çev. Hayri Kırbasoğlu, İstanbul 1989.
 İbnu Kuteybe, *el-Ihtilâf fî'l-Lafz ve'r-Redd 'alâ'l-Cehmiyye ve'l-Müşebbihe*, Beyrut 1405/1985.
 İbnu Kuteybe, *Uyûn*, Beyrut 1405/1985.
 İbnu Mende, Muhammed b. İshâk b. Yahyâ, *Kitabu'l-İmân*, Beyrut 1406/1985.
 İbnu'l-Cârûd, Ebû Muhammed Abdullâh b. Alî en-Neysâbüri, *el-Müntekâ mine's-Süneni'l-Müsnede an Seyyidînâ Resûlillah*, Haydarabad 1309.
 İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec, *Kitâbu'l-Mevzû'âli'l-Kübrâ*, Medine 1386/1966.
 İbnu'l-Esir el-Cezerî, İzzeddîn, *el-Lubâb*, Beyrut trs.
 İbnu'l-Esir el-Cezerî, Mübârek b. Muhammed, *Câmiu'l-Usûl min Ehâdisi'r-Resûl*, Beyrut 1400/1980.
 İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahman, Sıyâne, Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1987.
 İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman b.Abdurrahmân, *Ulûmu'l-Hadis*, Halep 1386/1966.
 İşler, Emrullah, *Tahâvî ve Ahkâmu'l-Kur'an'ı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ank.1993.
 Kaadi İyad, Ebû'l-Fadl İyad b. Musâ el-Yahsûbî, *el-İlmâ' ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye*, Kahire 1389/1970.
 Kaadi İyad, Ebû'l-Fadl İyad b. Musâ el-Yahsûbî, *Meşâriku'l-Envâr*, Kahire trs.
 Kâmil Çakin, *Hadis Tarihi ve Tedvini ile İlgili Bazı Meseleler*, Alperen Dergisi, Kasım 95.
 Lâikâi, Ebû'l-Kâsım Hibetullâh b. el-Hasen, *Şerhu Usûli'l-İtikâdi Ehlis-Sünne ve'l-Cema'a*, Riyad trs.
 Makdisî, Ebû'l-Fâdil Muhammed b. Tâhir b.Alî, *el-Cem' beyne Ricâli's-Sahihayn*, Beyrut 1405.
 Makdisî, Ebû'l-Fâdil Muhammed b. Tâhir b. Alî, *Şurûtu E'immeti's-Sitte*, Kahire 1357.
 Makdisî, Ebû'l-Fâdil Muhammed b. Tâhir b. Alî, *Tezkiretu'l-Mevzû'ât*, Matbaatu's-Saâde 1323.
 Makdisî, Ebû Muhammed Abdulganî b.Abdilvâhid, *Umdetu'l-Ahkâm*, Medine 1395.
 Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer, *el-Mulim bi Fevâidi Müslim*, Dâru'l-Tunûsiyye 1988.
 Nevevî, Yahyâ b. Şeref, *Mâ Temessu İleyhi Hâcetu'l-Kaari*, Beyrut trs.
 Neysâbüri, el-Hâkim Ebû Abdillâh, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadis*, Medine 1397/1977.
 Neysâbüri, el-Hâkim Ebû Abdillâh, *el-Medhal fî Usûli'l-Hadis*, Halep 1351/1932.
 Neysâbüri, el-Hâkim Ebû Abdillâh, *el-Müstedrek alâ's-Sahihayn*, Riyad trs.
 Râmehurmuzî, el-Kâdî el-Hasen b. Abdirrahmân, *el-Muhaddisu'l-Fâsil Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, Beyrut 1391/1971.
 Râmehurmuzî, el-Kâdî el-Hasen b. Abdirrahmân, *Kitâbu Emsâli'l-Hadis*, Haydarabad 1388/1968.
 Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâluddin, *Tedri'bu'r-Râvî*, Mısır 1385/1966.
 Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Sarihu's-Sünne*, Dâru'l-Hulefâ 1405/1985.
 Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Tehzibu'l-Asâr*, Mekke 1402.
 Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, Kahire trs.
 Tahhan, Mahmûd, *el-Hâfiz el-Hatîb el Bağdâdî ve Eseruhü fî Ulûmi'l-Hadis*, Beyrut 1401/1981.
 Tirmizî, *Kitâbu'l-İlel* (Sünen'in sonunda), Mısır 1395/1975.
 Uğur, Müctebâ, *Buhârî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
 Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr, *Kitâbu'd-Du'afâ' ve'l-Metrûkin*, Beyrut 1404/1984.
 Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Tezkiretu'l-Huffâz*, Dâru lhyâi'l-Turâsi'l-Arabî trs.